

Dujokaukės įvaizdis Lietuvos XX a. 4 dešimtmečio vizualinėje kultūroje: karo nuojautos ženklai

Giedrė Jankevičiūtė

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Saltoniškių g. 58, LT-08105 Vilnius

giedre.jank@gmail.com

— Šį tekstą inspiravo poreikis apčiuopti ir įvardyti Antrojo pasaulinio karo nuojautos ženklus 4 deš. Lietuvoje. Siekiant nenutolti nuo dailėtyrinio tyrimo specifikos, pasirinktas vizualinės kultūros laukas bei analizuojami įvairių rūšių ir paskirties artefaktai – nuo tapybos kūrinių (Justinas Vienožinskis) ir autorinių grafikos atspaudų (Mečislovas Bulaka, Jonas Kuzminskis, Žibuntas Mikšys) iki tūkstantiniais tiražais platintų spaudos iliustracijų, plakatų, reklamos, masinių renginių dekoracijų. Analizuojami iki šiol istoriografijoje neaptarti kūriniai, tarp jų Vytauto Jurkūno, Boleslovo Motuzos, Liudo Vilimo ankstyvieji plakatai, meninio importo pavyzdžiai (Louiso Lozowicko litografijos, užsienio fotografija). Remiantis sukaupta medžiaga, daroma išvada, kad Lietuva rengėsi moderniam karui, kurį amžininkai lygiai taip pat, kaip ir kaimyniniuose kraštuose, siejo su naujo tipo ginklais, šio karo simbolio statusą suteikę tankui, lėktuvui, bomboms ir dujokaukėms. Modernaus karo vaizdinį atspindėjo ir skeidė visuomenėje ne tik vietinių autorių bei verstiniai politiniai tekstai, reportažai iš karo veiksmų laukų ir civilinės gynybos instrukcijos, bet ir vaizdai, pirmiausia dideliais tiražais sklidusios periodinės spaudos iliustracijos, viešojoje erdvėje matomi plakatai, masinių renginių dekoracijos, reklama. Iš masinio vartojimo vizualinės produkcijos dujokaukės motyvas perkeliavo į tapybos bei grafikos kūrinius, kuriuose įgijo modernaus karo simbolio statusą ir priminė apie tokio karo, galimai įtrauksiančio ir Lietuvą, augančią grėsmę.

Reikšminiai žodžiai: dujokaukė, grafika, ikonografija, karo nuojauta, Lietuva, plakatas, propaganda.

Šį tekstą inspiravo poreikis apčiuopti ir įvardyti karo nuojautos ženklus tarpukario Lietuvos vizualinės kultūros lauke. Lietuvos istoriografijoje kol kas neteko aptikti bent kiek rimčiau apmąstytos tarp Vakarų istorikų diskutuojamos nenutrūkstamo karo nuo 1914 iki 1945 m. koncepcijos¹. Iki šiol apie nepriklausomybės dvidešimtmetį linkstama kalbėti kaip apie taikų ir iš esmės optimistinių laikotarpį, persmelktą pasitikėjimo ateitimi ir veržlaus kūrybiškumo, nepaisant visų kontroversijų bei grėsmių. Be abejo, toks vaizdinys patrauklus dabarčiai, jis kelia savigarbos jausmą ir skatina tapatintis su tarpukario Lietuva. Tačiau Lietuvoje, kaip ir visoje tarpukario Europoje, jautėsi auganti įtampa tarp valstybių ir jų viduje, išvalgesni žmonės neabejojo bręstančio pasaulinio masto ginkluoto konflikto neišvengiamybe, nerimavo, kad naujas karas palies ir Lietuvą, spėliodami, kiek ir kaip. Nė mažiausios abejonės Europai nekėlė, kad būtina rengtis moderniam karui, kad vienas baisiausių pavojų – puolimas iš oro. Ne tik ginkluotės specialistai, bet ir urbanizmo teoretikai bei praktikai nuo Lewiso Mumfordo iki Le Corbusier iš šios perspektyvos diskutavo apie naujus miestų planus, niekas nepuoselėjo ir didelių iliuzijų, kad mėtant bombas bus apsiribota tik griovimu ir padegimais, numatytas ir žmonių naikinimą užtikrinsiančio cheminio ginklo panaudojimas². Kad tokio karo grėsmė buvo suvokiama pakankamai plačiai bei giliai taip pat ir Lietuvoje, liudija prisiminimų fragmentai, politinės prognozės ir konkretūs praktiniai veiksmai: nuo 4 deš. vidurio padidinta kariuomenės apimtis, susirūpinta ginkluotės atnaujinimu, išplėstas civilių karinis švietimas ir apmokymai. Būsimojo karo vaizdinys glaudžiai susietas su technikos taikymu, jo simboliais tapo tankas, lėktuvas, bombos, slėptuvės ir dujokaukės.

Karo nuojautos simptomų paieškai nustatytas dailėtyrininkiškas žvilgsnis netrunka užkliūti už Justino Vienožinskio paveikslo *Vėl bombonešiai!* (1938) reprodukcijos Nepriklausomybės 20-mečiui skirtos apžvalginės Rudens dailės kataloge³ [1 il.]. Paveikslas greičiausiai neišliko, nors Vie-

1 Plg.: Niall Ferguson, *The War of the World: History's Age of Hatred*, London and New York: Allen Lane, 2006; Martin Motte, Frédéric Thebaud, *Guerre, idéologie, populations, 1911–1946*, Paris: LHarmattan, 2005.

2 Jean Louis Cohen, *Architecture in Uniform. Designing and Building for the Second World War*, Canadian Centre of Architecture: Éditions Hazan, Paris, 2011, p. 21–53.

3 *XX metų Lietuvos nepriklausomybei paminėti ketvirtoji rudens dailės jubiliejinė paroda*: Katalogas, Kaunas: LDS, 1938, p. 50.

nožinskio kūrybos tyrinėtojos ir tyrinėtojai tebeturi viltį, kad jis dar galėtų atsirasti, tad tik atsargiai nurodo, kad kūrinio vieta nežinoma⁴.

Rudens dailės parodoje paveikslas neliko nepastebėtas, dėl jo net kilo nedidelis ginčas viešojoje erdvėje. Įtakingas literatūros ir dailės kritikas Jonas Grinius kūrinį išpeikė, o pats autorius, recenzuodamas parodą, bandė savo darbą apginti⁵. Griniui užkliuvo meninio sprendimo trūkumai: nelogiška kompozicija, akivaizdžios anatomijos klaidos, pavyzdžiui, ne vietoje įstatyta moters dešinioji koja. Tačiau kažkodėl niekas nesistebėjo, kad pripažintu peizažistu ir portretistu laikomas Vienožinskis, aiškiai stokodamas reikalingų įgūdžių, ėmė ir nutapė figūrinį paveikslą. Kaip savaime suprantamas dalykas priimta ir kūrinio tema – naktinis bombonešių antskrydis, kuri to meto Lietuvos dailės kontekste buvo net labai neįprasta.

Dailininko susidomėjimą figūrine tapyba paaikškinti nesunku. Būtent 1938-ųjų metų jubiliejinėje apžvalginėje Rudens dailės parodoje pirmą kartą buvo renkami kūriniai apdovanojimui Valstybės taupomųjų kasų premija⁶. Niekas neabejojo, kad premija už tapybą teks figūrinio paveikslo autoriui. Taip ir atsitiko. Už Lietuvos kaip jūrinės valstybės viziją iliustruojantį, t. y. geopolitiniu požiūriu aktualios tematikos kūrinį *Iš jūros sugrįžus* (1938), vaizduojantį namo parplaukusio žvejo susitikimą su šeima, buvo apdovanotas jaunas dailininkas Juozas Bagdonas.

Vienožinskis, be abejonės, pretendavo į premiją, tad stengėsi orientuotis į aktualijas, į tai, kas rūpėjo amžininkams. Vis dėlto žvelgiant iš šiandienos perspektyvos, nėra lengva pasakyti, kokius įvykius atspindi jo kūrinys, kitaip sakant, specialiai neįsigilinus į XX a. pirmos pusės Europos politinę istoriją, iš karto suprasti, kokie bombardavimai 1938 m. jaudino Lietuvos visuomenę. Pats autorius išsitarė tik tiek, kad pavaizdavo „proletarinės kilmės moterį“, kuri, naktį išgirdusi „bombonešių urzgimą“, pirmiausia „instinktyviai ranka bando pridengti kūdikį“, savo ir jo nuogumą slepia po pirmu pasitaikiusiu dangalu – raudona skraiste⁷. Tai, kad moteris

4 Dalia Ramonienė, *Justinas Vienožinskis*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2004, p. 344, kat. 188.

5 Jonas Grinius, „Ketvirtoji rudens dailės paroda. Jubiliejiniais metams paminėti“, in: *XX amžius*, 1938 12 10, Nr. 281; Justinas Vienožinskis, „Meno kritika ar profanacija?“, in: *Naujoji Romuva*, 1939, Nr. 1, p. 13–15 (Vienožinskio paveikslo reprodukcija pateikta p. 15).

6 Giedrė Jankevičiūtė, *Dailė ir valstybė: dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje, 1918–1940*, Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 2003, p. 36.

7 Justinas Vienožinskis, *op. cit.*, p. 14.

J. Vienožinskis
Vėl bombonešiai!

1.

Justinas Vienožinskis, *Vėl bombonešiai!*, 1938, reprodukcija, in: *XX metų Lietuvos nepriklausomybei paminėti ketvirtoji rudens dailės jubiliejinė paroda: Katalogas*, Kaunas: LDS, 1938, p. 50

Justinas Vienožinskis, *It's the Bombers Again!*, 1938, reproduction

2.

Anoniminio dailininko karikatūros *Neapykantos keliais* reprodukcija, in: *Hispanus* [Juozas Eretas], *Strategija ties Madridu*, Kaunas, 1939, p. 233

Down the Roads of Hate, reproduction of a caricature by the anonymous artist

vaizduojama nuoga, kompozicijai suteikia papildomos intrigos, bet ne aiškumo. Visgi užuomina į bombonešių urzgimą, proletarinę herojės kilmę ir raudoną skraistės spalvą skatintų spėti, kad tapytojas reflektavo Ispanijos pilietinio karo realijas, populiariojoje sąmonėje susijusias su respublikonų pajėgų užimtų civilių gyvenviečių bombardavimais. Žinių iš Ispanijos frontų buvo laukiama visame pasaulyje, taip pat ir Lietuvoje, o bombardavimai audrino visų vaizduotę, ypač po to, kai jungtinės nacių ir italų fašistų karo aviacijos pajėgos 1937 m. balandžio 26-ąją sugriovė baskų miestą Gerniką; ši tragedija buvo ypač plačiai nušviesta visų šalių žiniasklaidos.

Kito paaiškinimo nėra, nes su japonų bombardavimais Kinijoje ir, pavyzdžiui, Čongčingo gyventojų kančiomis Vienožinskio paveikslas tikrai nesusijęs, o Europoje įsižiebusiuose naujuose karo židiniuose – nacių užimtoje Austrijoje ir tik ką okupuotame Sudetų krašte – 1938 m. bombos dar nekrito. Nuo pat Ispanijos pilietinio karo pradžios Lietuvos spauda mirgėte mirgėjo jo aprašymais; oficiozas *Lietuvos aidas* nuo 1936 m. liepos vidurio kasdien skelbė žinias apie karo eigą, užsienio spaudos pranešimus pajvairindamas vaizdingomis žurnalisto Pulgio Andriušio impresijomis. Ispanijos įvykius iš įvairių ideologinių pozicijų nušvietė šiam karui skirti leidiniai: *Ispanija ginkluose* (1936), *Ispanija ir civilis karas* (1937), o išsamiausiai – Juozo Ereto *Strategija ties Madridu: su plunksna per Ispanijos pilietinio karo laukus* (1939)⁸. Pastaroji knyga – tai nuo 1936 m. lapkričio dienraštyje *XX amžius* kas dvi savaitės spausdintų Ereto straipsnių, pasirašytų slapyvardžiu Hispanus, rinkinys. Pasak Ereto, jau pirmajame karo etape, kovojant dėl Madrido, išaiškėjo, kad tai ne „antimarksistinio generolo sukilimas prieš raudonąją ministerį pirmininką“, o „Europos karas, kuriame rungtiasi jau nebe du režimai, bet dvi pasaulėžiūros“⁹. Ispanijos karą Eretas suvokė kaip gilią šios šalies tragediją ir kaip absurda, kurio metaforas rado Don Kichoto išmintyje. Knygos įvadui jis panaudojo Cervanteso citatą apie muštynes smuklėje iš pirmojo tomo 45 skyriaus, kurio moralė Don Kichoto lūpo-

⁸ Be abejo, sklido gandai apie respublikonų gretose besikaunančius kairiųjų pažiūrų Lietuvos piliečius bei lietuvių išeivius iš Pietų Amerikos. Minėtas Ispanijoje žuvs 129 tarptautinės Georgijaus Dmitrovo brigados karys rašytojas Aleksas Jasutis-Julmis, teisininkas voldemarininkas Andrius Bulota – jo atsiminimai apie Ispanijos karą išėjo 1974-aisiais. Lietuvių belaisvių likimas buvo vienas klausimų, kuris 1938 m. kovo pabaigoje į frankistų užimtą Bilbao atginė deryboms užsienio reikalų ministrą Stasį Lozoraitį ir generolą Vladą Nagevičių.

⁹ Hispanus [Juozas Eretas], *Strategija ties Madridu. Su plunksna per Ispanijos pilietinio karo laukus*, Kaunas: Žaibas, 1939, p. 47.

mis bylojo, kad „kovojuame vienas kito nesuprasdami <...> Visagalis mato, kokia baisi gėda, kad tiek garbingų žmonių, kaip mes čia esame, vienas kitą žudome“¹⁰. Įžangos asociacijas pratęsia 233 puslapyje reprodukuota karikatūra su per Ispanijos griuvėsius slenkančiais Cervanteso romano herojais: klasikine mirties alegorija skeletu virtusiu Don Kichotu ir įkandin sekančiu Sanča Pansa, ant veido užsimaukšlinusiu dujokaukę, o rankoje suspaudusiu prieštankinę granatą [2 il.]. Šie du atributai – dujokaukė ir granata – ispanų klasikos herojų, visiems pažįstamą simpatišką storulį tarną pavertė modernaus karo alegorija.

Dujokaukės įvaizdis buvo itin įtaigus, siekiant įkūnyti anoniminę destruktivią jėgą, nešančią mirtį ir kančias. Ekspresionizmui artimi vokiečių dailininkai Otto Dixas ir George'as Groszas jį atrado Pirmojo pasaulinio karo metais ir pavertė išpūdingu modernaus karo simboliu¹¹. Po karo, kuriame ir pats kariavo, Otto Dixas, paskatintas meno dilerio Karlo Nierendorfo, 1924 m. sukūrė raizinių ciklą *Karas (Der Krieg)*, kuris jį išgarsino kaip vieną įtaigiausių ir stipriausių Pirmojo pasaulinio karo siaubo meninių refleksijų. Šis ciklas neretai lyginamas su monumentaliu Francisco Goya grafikos ciklu *Karo baisybės (Los desastres de la guerra, 1810–1820)*, skirtu ispanų karui su Napoleonu. Kompozicijoje *Puolimas dujų atakos metu* Dixas pavaizdavo kareivius su dujokaukėmis. Kaukės juos supanašina ir nužmogina, tai ne gyvi žmonės, o grėsmingi androidai – bevardžiai modernaus karo vykdytojai. Kario su dujokauke ir šalmu įvaizdį Dixas pritaikė ir plačiai žinomo tapybos triptiko *Karas (Der Krieg, 1929–1932, Galerie Neue Meister, Dresdenas)* centrinėje dalyje. Čia karys su dujokauke pateiktas kaip mirties personifikacija – vienintelė tarp griuvėsių ir sutraiškytų kūnų masės judanti būtybė. Be abejo, Pirmojo pasaulinio karo metais ir po jo buvo sukurta dešimtys ar net šimtai kitų dujokaukes dėvinčių karių atvaizdų, pavyzdžiui, dokumentuodamas Latvijos šaulių fronto kasdienybę, kareivius su dujokau-

¹⁰ *Ibid.*, p. 6. Versta greičiausiai Ereto; plg. kitus vertimo variantus: Miguel de Cervantes Saavedra, *Išmoningas idalgas Don Kichotas iš La Mančos [El ingenioso hidalgo don Quijote de la Mancha]*, t. 1, iš ispanų k. vertė Pulgis Andriušis, vertimą redagavo Aleksys Churginas, Kaunas: Valstybinė leidykla, 1942, p. 508–509 arba Servantesas, *Išmoningas idalgas Don Kichotas iš La Mančos*, t. 1, [vertėjas nenurodytas], Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959, p. 493–494. Vertimo variantai šiek tiek skiriasi ir tarpusavyje, ir nuo Ereto pateiktojo.

¹¹ Dujokaukės motyvą apmąstomas ir to laiko literatūroje; jis ryškus, pavyzdžiui, tarp 1915 ir 1922 m. parašytoje austrų dramaturgo ir satyriko Karlo Krauso pjesėje *Paskutinės žmonijos dienos (Die letzten Tage der Menschheit)*.

kėmis tapė latvis Jāzepas Grosvaldas, tačiau šie jo kūriniai buvo žiūrimi ir vertinami tik lokaliu mastu, nedideliuose vietinės publikos rateliuose¹².

Abu vokiečių dailininkai – ir Dixas, ir Groszas – buvo žinomi, mėgstami ir populiarūs Lietuvoje, ypač tarp grafikų¹³. Tiesiogiai tai patvirtino, pavyzdžiui, Žibuntas Mikšys, teigęs:

Ekspresionizmas mano jaunystėje buvo labiausiai įtakinga, net revoliucionieriška meno forma (ar stilius). <...> gan drastiškas reagavimas į aplinką – sakant, teigiant tiesiai, aiškiai, tvirtai.¹⁴

Ekspresionizmo dailėje, visų pirma būtent minėtųjų Dixo ir Groszo kūryboje, Mikšys surado ikonografijos pavyzdžių, kurie jaunatviškuose linoleumo raižiniuose jam padėjo įtaigiai perteikti siaubo, kančios, pasibaisėjimo emocijas, užvaldžiusias tiesiogiai susidūrus su karu. Iš ekspresionizmo, anot Mikšio kūrybą tyrinęjusios Erikos Grigoravičienės, į jo raižinius greičiausiai ir atkeliavo uniformuoti skeletai, Nukryžiuotasis, Golgota, mairiniai kapai bei apkasai¹⁵.

Ekspresionizmo abėcėlę Mikšiui, dar jam sėdint Kauno jėzuitų gimnazijos suole, išdėstė dailės mokytojas Alfonsas Janulis, su mokiniais pasidalijęs Kauno meno mokykloje įgytomis žiniomis. Žinome, kad šios mokyklos grafikos studijai vadovavęs Adomas Galdikas nuoširdžiai žavėjosi „Tilto“ grupuotės daile. Savo aistra jis užkrėtė daugumą mokinių – ne tik grafikus, bet ir kitų specialybių studentus, tarp jų ir Janulį. Politinės kairės idėjomis persiėmusieji Meno mokyklos absolventai dar papildomai turėjo progą susipažinti ir su „Novembergruppe“ bei iš jos išaugusių politiškai angažuotų modernistų susivienijimų daile. Per kolegas komunistus Stepa

12 Kompozicijos su dujokaukes dėvinčiais kariais kartu su kai kuriais kitais *Šaulių* ciklo paveiksmais saugomos Värmlando muziejuje Karlstade, Švedijoje. Jas savo straipsniuose ir Jāzepo Grosvaldo kūrybai skirtose monografijoje publikavo Latvijos dailės istorikas Eduardas Klaviņis. Plg.: Eduards Klaviņš, „Patriotic Rhetoric and the Grim Realities of the First World War in Latvian Art: the Case of Jāzeps Grosvalds“, in: *Dailės istorijos studijos / Art History Studies*, t. 5: *Art and Artistic Life during the Two World Wars*, sud. Giedrė Jankevičiūtė, Laima Laučkaitė, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2012, p. 169 ir il. 5; Idem, *Džo. Jāzepa Grosvalda džiwe in māksla*, Rīga: Neputns, 2006, p. 206 ir kt.

13 Giedrė Jankevičiūtė, *Lietuvos grafika. The Graphic Arts in Lithuania. 1918–1940*, Vilnius: E. Karpavičiaus leidykla, 2008, p. 49–51.

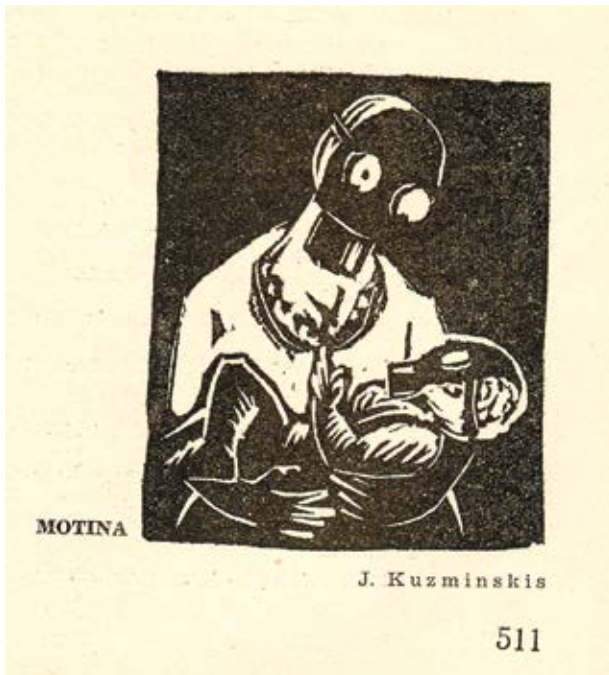
14 Vytautas Bikulčius, „Dagys iš eklibrio, arba amžinas Paryžiaus nesuitaikėlis“, in: *Metai*, 1992, Nr. 4, p. 100.

15 Erika Grigoravičienė, *Žibuntas Mikšys*, Vilnius: artseria, 2013, p. 11.

3.
Mečislovas Bulaka,
ilustracija *Motina per karą*, in: Kazys Boruta
(sud.), *Darbas*, Kaunas:
Darbas, 1932, antraštinis
puslapis

Mečislovas Bulaka,
*Mother During the
War*, illustration

4.
Jonas Kuzminskis,
vinjetė *Motina*, in:
Kultūra, 1935, Nr. 9,
p. 511

Jonas Kuzminskis,
Mother, vignette

Žuką ir Liudą Vaineikytę jie gaudavo pavartyti vokiečių kairiųjų iliustruotų žurnalų, kuriuos vertino kaip sektiną pavyzdį. Kai kurie vaizdų apropiacijos atvejai liudija, kad ypač mėgstami buvo komunistų *A-I-Z (Arbeiter illustrierte Zeitung – Darbininko iliustruotasis laikraštis)* ir *Die rote Fahne (Raudonoji vėliava)*¹⁶, nors Lietuvos grafikų kūrybos vaizdiniją veikė ir grynai meno žurnalai, pristatę platesnio spektro ekspresionizmo raišką. Neabejotiną vokiečių kairiųjų dailės įtaką perteikia Mečislovo Bulakos ar Jono Kuzminskio iliustracijos bei vinjetės, kuriose esama ir bombonešių, ir dujokaukių, ir bėgančių nuo bombų žmonių atvaizdų [3, 4 il.]. Giliau pasirašius, turbūt pavyktų aptikti ir konkrečius šių kompozicijų provaizdžius.

Vokiečių kairiųjų agitacinės dailės kartote galima laikyti ir Boleslovo Motuzos plakata *I kovą prieš fašizmą, į kovą prieš imperialistinį karą* [5 il.]. Motuzos politinio lakšto intrigą kuria raumeningos į kumštį suspaustos rankos su komunistų pjautuvo bei kūjo tatuiruote gyvybės ir tuščiaividurės metalinį šalną dėvinčios dujokaukės su svastika ant kaktos negyvo daiktiškumo kontrastas. Dujokaukė su šalnu bejėgiškai mėtosi ant žemės, o tvirta darbinikiška ranka smogia jai iš aukštybių kaip antgamtinė tiesos jėga. Tokios simbolinės priešpriešos pavyzdžių būta jau Vokietijos rinkimų agitacijos vizualinėje produkcijoje iki 1933 m., jos gausu jau minėtuose Lietuvoje platintuose vokiečių komunistų iliustruotuose periodiniuose leidiniuose *A-I-Z* ir *Die rote Fahne*.

Sunku tiksliai pasakyti, kada sukurtas šis plakatas ir kokia jo reikšmė. Greičiausiai Motuza atsiliepė į 1934 m. gana plačiai nuskambėjusį Lietuvos komunistų partijos raginimą prisiminti Pirmojo pasaulinio karo – „didžiojo imperialistinio karo“, kaip buvo rašoma LKP atsišaukimuose, – 20-metį ir budriai sekti, kad „stiprėjant reakcinėms jėgoms“ neišpliekstų

16 Antifašistinis iliustruotas komunistų žurnalas darbininkams *A-I-Z* nuo 1924 iki 1933 m. buvo spausdinamas Berlyne, atėjus į valdžią nacionalsocialistams perkeltas į Prahą, vėliau iki 1938 m. leistas Paryžiuje. Pagrindinis žurnalo dailininkas buvo politinio fotomontažo genijus Johnas Heartfieldas, kurio talentų žavėjosi ir kūryba sekė kairieji bei kairiesiems simpatizavę Lietuvos dailininkai, ypač Stepas Žukas, Stasys Ušinskas. Socialistų, vėliau vadinamųjų spartakistų ir komunistų laikraštis *Die Rote Fahne* taip pat plito Lietuvoje; kai kurias jo iliustracijas, pavyzdžiui, rinkiminės agitacijos išpopuliarintą Heartfieldo *Darbininko ranką*, pirmą kartą publikuotą plakate su prierašu „Ranka turi 5 pirštus. Su 5 tu gali sučiupti priešą. Rinkis sąrašą Nr. 5, komunistų partiją!“ (*Die Rote Fahne*, 1928 05 13, Nr. 112 viršelis), apraprijavo 1940–1941 m. Agitpropo atnaujinto politinės satyros žurnalo *Šluota* leidėjai, tiksliau Stepas Žukas; plg. Giedrė Jankevičiūtė, *Po raudonąja žvaigžde. Lietuvos dailė 1940–1941*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2011, p. 137.

5.
Boleslavas Motuza, plakatas *Į kovą prieš fašizmą, į kovą prieš imperialistinių karų*, 1934, Lietuvos nacionalinis muziejus

Boleslavas Motuza, *Fight Against Fascism, Fight Against Imperial War!*, poster

6.
Vytautas Jurkūnas, plakatas *Pasiruošusiam priešas nebaissus*, 1935, Vytauto Jurkūno jaun. nuosavybė, LATGA, Vilnius 2020

Vytautas Jurkūnas, *You Won't Get Scared if You're Prepared*, LATGA, Vilnius 2020

naujas karas¹⁷. Toks spėjimas tikėtinas, nes nuo 1932 m. Motuza priklausė nelegaliai Lietuvos komunistų partijai, subūrė revoliucinių menininkų kuopelę ir buvo jos sekretorius (slapyvardis Volfas), nuo 1933 m. leido ir redagavo politinės satyros žurnalą *Šluota*, 1934 m. sudarė ir išleido kairiųjų pažiūrų dailininkų grafikos almanachą *Žingsnis*, kitaip sakant, aktyviai dalyvavo komunizmo propagandos veikloje¹⁸. Hipotezės naudai liudija ir kiti dailininko biografijos faktai: 1935 m. Motuza nelegaliai kirto Latvijos–SSRS sieną, buvo NKVD suimtas ir rugpjūčio 8 d. nuteistas 10 metų lagerio. Tiesa, kalėdamas Uchtoje ir Syktyvkare (Komijos ASSR), jis tęsė meninę veiklą: organizavo menininkų dirbtuves, apipavidalino Uchtos dramos teatro spektaklių, tačiau mažai tikėtina, kad gyvendamas Komijoje būtų kūręs plakatus, kviečiančius kautis Ispanijos kare už respublikonus, ir saugojęs juos iki 1946 m., kol pasiekė Latviją, o iš jos ir Lietuvą¹⁹.

Politinės propagandos tikslams skirtuose grafikų kūriniuose būta ir kitokios prasmės dujokaukės atvaizdų. Kairiesiems simpatizavęs Vytautas Jurkūnas buvo tolimas ideologinės kovos siekiams savo 1935 m. propagandiniame plakate, kurį sukūrė Krašto apsaugos ministerijos užsakymu. Jo artojas su ginklu ant nugaros ir dujokauke neturi nieko bendra su karo alegorija, vaizde nėra nuorodų į jokiais konkrečias kovojančias puses; tai tik priminimas visuomenei, kad laikai anaipol nėra nei taikūs, nei ramūs, ir kiekvieno, pirmiausia vyro ir šeimos tėvo, pareiga yra pasirūpinti savo bei aplinkinių saugumu, o tai reiškia nuolatinę kovinę parengtį [6 il.].

Identišką konkretų pragmatizmą skleidžia ir Liudo Vilimo „priešlėktuvinės-priešcheminės“ civilinės gynybos parodos, surengtos 1934 m. pavasarį Žemės ūkio parodos paviljonuose Kauno Parodų kalne, reklaminis plakatas ar žurnaluose platinama priešdujinės apsaugos priemonių reklama

17 Tikėtina, kad plakato ikonografiją galėjo padiktuoti ir tarptautinės Raudonojo kryžiaus organizacijos komunistinės versijos Tarptautinė raudonoji pagalba (angl. *International Red Aid*) sovietinio padalinio MOPR (rus. *Международная организация помощи борцам революции*) propagandinės idėjos: Motuza nuo 1930 m. rėmė šios organizacijos (Lietuvoje veikė jos padalinys Lietuvos raudonosios pagalbos organizacija) veiklą. Antifašistinės kovos retorika būdinga MOPR'o propagandai, tačiau karo tema atsiranda tik nuo 1936 m., prasidėjus mūšiams Ispanijoje, kai Motuza jau gyveno SSRS.

18 Vidmantas Jankauskas, „Motuza-Matuzevičius Boleslovas Adomas“, in: *Lietuvos dailininkų žodymas*, t. 3: 1918–1944, sud. Lijana Štavičiūtė-Natalevičienė, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2013, p. 274.

19 Minimas plakatas iš Sąjūdžio epochoje uždaryto LSSR revoliucijos muziejaus kaip LKP veiklos dokumentas perkeliavo į Lietuvos nacionalinio muziejaus kolekciją, kur šiuo metu ir saugomas: inv. Nr. Pl-2005.

7.
Liudas Vilimas, plakatas *Priešlėktuvinė-priešcheminė paroda*, 1934, Vilniaus universiteto biblioteka

Liudas Vilimas, *The Show of Air Raid and Chemical Warfare Preparedness*

[7–9 il.]. Šių vaizdų centre – dujokaukė, ar tai būtų parodos plakatas, ar naujo priešlėktuvinės gynybos vadovėlio, ar Ekonominės karių bendrovės parduodamų prekių skelbimai.

Ir Jurkūno bei Vilimo plakatai, ir žurnalų *Karys*, *Lietuvos sparnai* ir kt. reklama patvirtina, kad karo lėktuvo, dujokaukės vaizdai 4 deš. Lietuvos viešojoje erdvėje buvo įprasti. Dar daugiau, kritikuodami imperia-listinį karą politinei kairei artimi žurnalo *Kultūra* leidėjai pasitelkė būtent kario su dujokauke atvaizdą: 1938 m. dešimtame numeryje reprodukuota iš Ukrainos kilusio JAV dailininko Louiso Lozowicko litografija *Dujų ataka* (originalus pavadinimas *Tear Gas – Ašarinės dujos*, 1934), o 1939 m. penktame numeryje meninė fotografija *Dvidešimtojo amžiaus žmogus* iš britų žurnalo *Weekly Illustrated*, vaizduojanti dujokaukę dėvintį artileristą, manipuliuojantį zenitinio pabūklo šoviniaus [10, 11 il.]²⁰. Niujorko kairiųjų spaudoje, be kita ko, ir komunistų žurnale *The New Masses* bendradarbia-vusio Lozowicko, palaikiusio taip pat ryšius su komunistams artimais Vokie-tijos dailininkais, karo scena akivaizdžiai buvo reprodukuota pagal rusišką spaudą: tai liudija dailininko pavardės transkripcija – Lui Luzovik pagal kirilišką variantą (ukr. Луї Лозовик). Nieko keista, Kominterno tinklas už-tikrino kultūrinius mainus tarp JAV ir Europos kairiųjų menininkų, o tai, kas patekdavo į Rusiją, iš ten nesunkiai pasiekdavo ir Lietuvą²¹. Stebina kas kita: intensyvus dėmesys cheminiam karui, kuris ateis iš oro, jo neišvengia-mybės suvokimas, turint omenyje, kad cheminio ginklo taikymą uždraudusi Ženevos konvencija buvo pasirašyta 1925 metais. Kita vertus, amžininkai patys akcentavo, kad konvencija buvo priimta kaip bendras draudimas ir neaptarė cheminio ginklo gamybos, saugojimo ir sklaidos. Šis suvokimas skatino ruoštis cheminiam karui, numatant, kad gali atsitikti, jog susita-rimo nebus laikomasi. Kaip žinome, jau 1930 m. Lietuvos krašto apsaugos ministerijos Ginklavimosi valdyba Kaune inicijavo specialios cheminės labo-ratorijos projektavimą ir statybą²². Anot tokią būtinybę pagrindusios doku-mentacijos, nepaisant visų tarptautinių pasižadėjimų, „istorija palieka gali-mybę, kad iš nesąžiningo priešo pusės šis ginklas bus pavartotas“²³. Be to,

20 Už šių iliustracijų nuorodas dėkoju kolegei Gabrielei Radzevičiūtei.

21 Plg. Barnaby Haran, *Watching the Red Dawn. The American Avant-garde and the Soviet Union*, Manchester University Press, 2016.

22 Marija Drėmaitė, *Progreso meteoras*, Vilnius: Lapas, 2016, p. 181–188.

23 Tyrimų laboratorijos įkūrimo eiga ir jos artimiausi uždaviniai, Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. 3, ap. 1, b. 324, l. 7.

AR JAU
SKAITEI

?

L. A. K.
IŠLEISTA
K N Y G A

**PRIEŠLĒKTUVINĖ KRAŠTO
APSAUGA**

Tikslu galima siekti tuomet, kai jis yra užsibrėžtas.

LAIKRAŠČIO **TĖVŲ ŽEMĖ**
likšias yra aktyvi Lietuva.
Kam nepatefai su kvartitacionais.

TIE SKAITO **TĖVŲ ŽEMĖ**
Išleista kas savaitę.
Kaina metams 8,50 Lt.

ADR.: KAUNAS, LAISVĖS ALĖJA 19. TELEF. 42-06.

V. Akbaitis sp. Kraus, Laisvės al. 25. Tel. 29-45.

8.
Reklaminis skelbimas,
in: *Lietuvos sparnai*,
1935, Nr. 2

Advertisement

akcentuota, kad „dėl savo slaptumo, greitos evoliucijos ir reikalo cheminio ginklo priemones nuolatos atnaujinti, karo chemija yra grynai nacionalinis dalykas“²⁴.

Konvencijos spragomis iš tiesų naudotasi. Štai Vokietija, sudariusi su SSRS Rapalo sutartį, pasirašė karo pramonės slaptąjį priedą ir pradėjo gaminti cheminius ginklus SSRS teritorijoje, Samaros srityje: plėtoti karo pramonę savoje teritorijoje vokiečiams draudė Versalio sutartis. Sovietams tai buvo paranku, jie tikėjosi pritaikyti vokiečių atradimus ir pasiekimus. Ilgai laukti nereikėjo. 1934 m. pasaulio laikraščiai pranešė, kad sovietai naudoja garstyčių dujas (ipritą) Rytų Turkestane, kitaip sakant, Kinijos Sindziango provincijoje. Sovietai ne vieninteliai sulaužė Ženevos konvenciją. 1935 m.

24 *Ibid.*, l. 6.

9.
Reklaminis skelbimas,
in: *Lietuvos sparnai*,
1937, Nr. 10

Advertisement

gruodį tuo pačiu kraupiu ginklu etiopų pasipriešinimą pabandė įveikti italai.

Šie atvejai buvo išsamiai aprašyti Lietuvos spaudoje ir neleido puoselėti iliuzijų, kad artimiausiu metu bus iš tikrųjų atsisakyta cheminio ginklo. Todėl visiškai suprantama, kodėl 1933 m. pasirodžiusio apokaliptinio veikalo *Būsimojo pasaulio karas* autorius Jonas Birzinas, remdamasis užsienio spauda, pranašavo:

Hlorasetofenolas, difenilaminechlorafinas, dichloretulsulfidas, – tie žodžiai dabar tiesiog sunku ištart, bet būsimajame kare jie bus tokie paprasti ir dažnai vartojami, kaip ir „apkasai“, „blindažai“, „tankai“ ir t. t. <...> Būsimojo pasaulio karas įvyks mirties tyloje, kurią kartkartėmis tik pertrauks aklųjų ir apsvilintųjų dejavimai su šauksmais.²⁵

25 Jonas Birzinas, *Būsimojo pasaulio karas*, Kaunas: Uola, [1933], p. 25, 31.

10.
Louis Lozowick, *Dujų ataka*,
litografija, 1934, reprodukuota
žurnale *Kultūra*, 1938, Nr. 10,
viršelio antras puslapis

Louis Lozowick, *Tear Gas*,
lithography

Lietuvos visuomenė buvo pamažu ruošiama galimoms cheminio ginklo atakoms. Tai daryta pasitelkus kitų šalių pavyzdžius, žurnalas *Karys* 1933 m. rašė:

Lenkų priešaviacinio ir priešdujinio apsigynimo sąjunga L.O.P.P. įsteigė Varšuvoje propagandos centrą. Paminėdama šį faktą, lenkų spauda su pasididžiavimu pastebi, kad tai esanti pirmutinė Europoj taip gerai įrengta šios rūšies įstaiga civiliams gyventojams. Visą tą „geriausiąjį“ įrengimą sudaro išstatyti įvairūs priešdujinio apsigynimo daiktai, populiarī literatūra tuo reikalu ir tam tikras kinematografas, kur demonstruojamos filmos, rodančios aviacijos ir dujų atakų pavojus ir priemonės nuo jų apsiginti.²⁶

²⁶ „Priešdujinio ir priešaviacinio apsigynimo propaganda“ [žinutė], in: *Karys*, 1933, Nr. 1, p. 17.

11.
Dvidešimtojo amžiaus žmogus, nuotraukos iš britų žurnalo *Weekly Illustrated* reprodukcija žurnale *Kultūra*, 1939, Nr. 5, viršelio antras puslapis

The 20th Century Man

Tais pačiais metais žurnalas *Savivaldybė* informavo, kad Lietuvoje priešdujinio apsigynimo reikalais rūpinasi Šaulių sąjunga²⁷. Pateiktą informaciją patvirtina ir įvaizdina Antano Žmuidzinavičiaus archyve saugoma 1933 m. fotografija, užfiksavusi Mariją Žmuidzinavičienę su priešdujinės apsaugos kursų dalyvių grupe. Pirmosiose eilėse yra įsitaisę apsaugai nuo cheminio ginklo skirtais kombinezonais apsivilkę kursų dalyviai su dujokaukėmis. Dujokaukes dėvi ir keli paskutinėje eilėje stovintys šauliai elegantiškais vizitiniais kostiumais [12 il.].

Akivaizdu, kad baugus ir keistas veidą, tiksliau galvą, dengiantis prietaisas, kurio pirmą modernią versiją 1915 m. sukūrė rusų chemikas Ni-

27 A. R-as, „Apie priešlėktuvinį ir priešdujinį miestų apsigynimą“, in: *Savivaldybė*, 1933, Nr. 5, p. 3–4; dėkoju istorikui Norbertui Černiauskui už šią nuorodą, kuri padėjo surasti kitus giminingus tekstus.

12.
Lietuvos šaulių sąjungos priešdujinių kursų dalyviai su Marija Putvinskyte-Žmuidzinavičiene (sėdi 2-oje eilėje ketvirta iš dešinės), 1933, Antano Žmuidzinavičiaus namų-muziejaus archyvas, Nacionalinis M. K. Čiurlionio muziejus

Marija Putvinskytė-Žmuidzinavičienė with the members of the Lithuanian Riflemen's Union at the gas warfare prevention courses (sitting, second row, fourth from the right)

13.
Ginklų fondo automobilis-dekoracija su šūkiu „Aukokime ginklams!“ Kariuomenės ir visuomenės susiartinimo šventėje Kaune, 1937 05 23, Algimanto Miškinio archyvas, Lietuvos nacionalinis muziejus

The prop car of the Lithuanian Weaponry Fund with the poster *Contribute to the Weapons Fund!* at the Army and Society festival in Kaunas

kolajus Zelinskis, tapo XX a. žmonių kasdienybės dalimi. Zelinskio dujokaukę sudarė Sankt Peterburgo gumos dirbinių fabrike „Treugolnik“ (įsteigtas 1860 m. Ferdinando Krauskopfo) pagamintas guminis šalmas ir su juo kvėpavimo žarnos sujungtas aktyvintos medžio anglies filtras, kitaip sakant, ji iš karto atrodė taip, kaip daugybės įvairių modelių dujokaukės, gamintos iki maždaug XX a. 6 dešimtmečio.

1934 m. Lietuvos aeroklubo išleista brošiūra *Ką kiekvienas turi žinoti apie priešlėktuvinę apsaugą* įsakmiai priminė, kad kiekvienas pilietis privalo: „Turėti dujokaukę, nuolat laikyti ją tvarkingą ir reikale mokėti panaudoti“²⁸. Pasak brošiūros autoriaus aviacijos majoro Jono Pyragiaus, „Dujokaukė nėra brangi, todėl kiekvienas miesto gyventojas ją turėtų įsigyti“²⁹. Jis taip pat įspėjo skaitytojus, kad dujokaukę reikia atidžiai prižiūrėti, nes drėgmė silpnina filtrą, metalinės detalės gali pradėti rūdyti, o guma nepakenčia temperatūros perkryčių, kaip ir didelio karščio ar šalčio. Skaitytojams siūloma reguliariai treniruotis dėvėti dujokaukę, kadangi, rašo Pyragius, „su dujokauke sunkiau kvėpuoti“, tad rekomenduojama kasdien su ja pabūti nuo 3 iki 5 minučių³⁰.

Beje, Lietuvos pasiruošimus cheminiam karui galima laikyti pakankamai savalaikišais. Nors šalies spaudoje nuolat remtasi geraisiais užsienio pavyzdžiais, tačiau ir didžiosiose šalyse rengti civilius galimai cheminio ginklo atakai rimčiau susirūpinta tik nuo 4 deš. vidurio. Pavyzdžiui, Didžiojoje Britanijoje pirmoji savigynos nuo cheminio ginklo mokykla buvo atidaryta 1936 m., o dujokaukės gyventojams pradėtos tiekti 1938 metais³¹.

1934–1935 m. Lietuva pradėjo sistemingai ruoštis krašto gynybai [13 il.]. Kariuomenėje atkūrinėti seniau išformuoti kariniai daliniai, vyriausybė sustiprino sienos apsaugą ir t. t. Palyginę kariuomenės dydį 1934 ir 1935 m., matome, kad jos skaičius nuo 14 000–18 000 padidėjo iki 18 000–27 000 karių įvairiais mėnesiais³². Pasak istorikų, pirmiausia tai lėmė 1934 m. Tautų Sąjungoje paaštrėjęs konfliktas tarp Lietuvos ir Lenkijos.

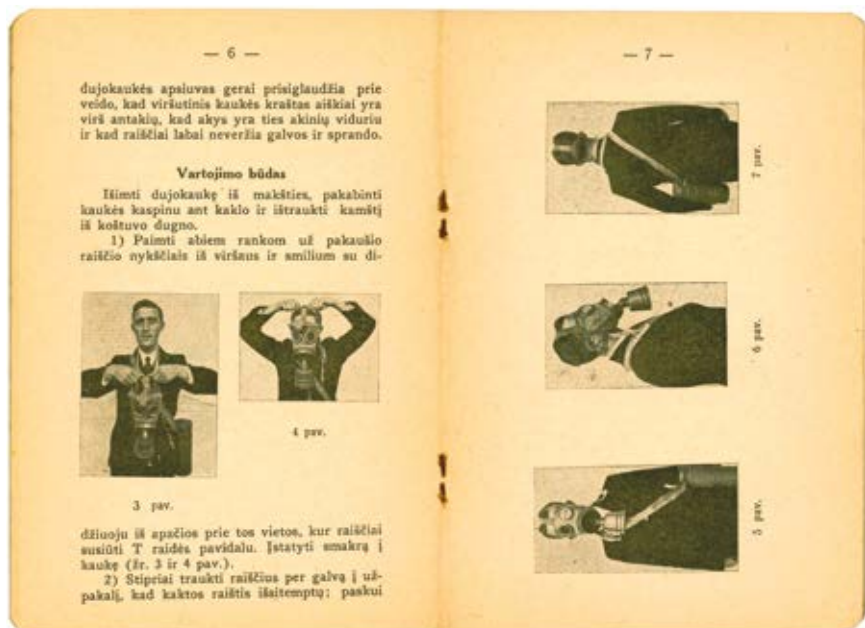
28 Jonas Pyragius, *Ką kiekvienas turi žinoti apie priešlėktuvinę apsaugą*, Kaunas: Lietuvos aero klubo leidinys, 1934, p. 16.

29 *Ibid.*, p. 17.

30 *Ibid.*, p. 18.

31 Maurice Rickards, *The encyclopedia of ephemera. A guide to the fragmentary documents of everyday life for the collector, curator, and historian*, red. Michael Twyman, London: The British Library, 2000, p. 243.

32 Jonas Vaičėnionis, „Lietuvos kariuomenės modernizacija (1926–1939)“, in: *Darbai ir dienos*, 2001, t. 21, p. 131–176.

14.

Brošiūros *Dujokaukė R. S. C.* atvartas su iliustruota dujokaukės vartojimo instrukcija, 1936

The R. S. C. Gas Mask, the double page spread of the brochure with the illustrated user manual

Taip pat, be abejo, įsitempę santykiai su Vokietija po to, kai Lietuvos valdžia ėmėsi iniciatyvos sustabdyti provokiškos orientacijos partijų veiklą Klaipėdos krašte ir pradėjo Neumanno-Sasso bylą. Pastangas rengti visuomenę karui liudijo vienas po kito priimti civilinės saugos, tarp jų – apsaugos nuo aviacinio pavojaus, įstatymai bei jų vykdymą numatančios taisyklės: „Įstatymas apsaugos nuo pavojaus iš lėktuvų“ (*Vyriausybės žinios*, 1935 04 13, Nr. 479/3358), „Taisyklės degazuotojų komandoms steigti“ (*Vyriausybės žinios*, 1935 12 24, Nr. 517/3597), „Taisyklės apsaugai nuo pavojaus iš lėktuvų organizuoti ir vykdyti“ (*Vyriausybės žinios*, 1935 12 24, Nr. 517/3598), „Orinio puolimo sekėjų būreliams organizuoti taisyklės“ (*Vyriausybės žinios*, 1936 07 31, Nr. 542/3767) ir kt. Po 1935 m. žymiai išsamesni ir dalykiškesni tapo savisaugai skirti populiarūs leidiniai. Pavyzdžiui, 1936 m. Krašto apsaugos ministerijos Kariuomenės štabo spaudos ir švietimo sky-

rius 2500 egz. tiražu išleido greičiausiai iš lenkų kalbos verstą brošiūrą *Dujokaukė R. S. C.*, kurioje detaliai išaiškinta, kas yra dujokaukė ir kaip su ja elgtis³³ [14 il.]. Stebina viena – dar iki diplomatinių ir, savaime suprantama, prekybinių santykių su Lenkija atkūrimo buvo pristatytas būtent lenkų gamybos dujokaukės modelis: pagal pirmąsias modelį sukūrusių prancūzų inžinierių Robert'o Saumier ir Cantot pavardžių raides „R. S. C.“ praminta pirmoji lenkiškos gamybos dujokaukė „wz.24“, iki 1939 m. pagal prancūzų licenciją gaminta Radomo antidujinių karo priemonių gamykloje (Wojskowa Wytwórnia Sprzętu Przeciwwgazowego). Tais pačiais metais pasirodė ir moterų veiksmus cheminio karo atveju nusakanti Mikalojaus Ivanausko instrukcija *Moterys ir cheminis karas* (1936), kurioje atskiras dėmesys teko dujokaukės taikymui; ant leidinio viršelio net reprodukuota dujokaukė dėvinčios moters galvos nuotrauka [15 il.].

1936 m. įstatymiškai buvo patvirtintas reikalavimas naujai statomuose ir rekonstruojamuose namuose įrengti slėptuves³⁴. Taisyklės patikslintos 1939 metais³⁵. Tiek taisyklės, tiek jų pakeitimai buvo pristatomi bei komentuojami periodinėje spaudoje – nuo specializuotos (pavyzdžiui, žurnalas *Savivaldybė*) iki visuotinai skaitomos (pavyzdžiui, oficialus *Lietuvos aidas*)³⁶. Nurodymų laikytasi. Slėptuvės buvo suprojektuotos daugelyje visuomeninių pastatų: Šiaulių apygardos Ligonių kasos rūmuose, Kauno Karininkų ramovėje, Kauno „Motinos ir vaiko“ muziejuje ir kt.³⁷.

33 Brošiūroje paaiškinta, kad „dujokaukė susideda iš kaukės, koštuvu ir makšties“. Savo ruožtu, „(1) Kaukė padaryta iš dviejų audeklo sluoksnių, iš kurių išorinis yra gumuotas, o vidujinis alyvoje mirkytas. Joje įstatyti akiniai iš nerasojančio celofano. Kaukę prilaiko prie veido elastingi raiščiai, kurių viduje yra plieno spyruokliai. Prie kaukės yra pritaisyta dėžutė su kvėpavimo anga koštuvui įsukti ir iškvėpiamąja anga iškvėptam orui išeiti. Šioje dėžutėje yra įkvėpiamas ir iškvėpiamas koštuvai. (2) Koštuvus susideda iš metalinės dėžutės ir košiančios medžiagos. Košianti medžiaga susideda iš: a) aktyviosios anglies (250 cm³) ir b) vilnos, kuri sulaiko kietas nuodingas daleles. Išviršaus koštuvus uždarytas kepuraite, o dugne esanti anga užkišta guminiu kamščiu. (3) Makštis padaryta iš skardos ir, kad būtų patogiau nešioti, turi juostą. Makštyje prie dugno yra kartono skritulys su voku, kuriame yra atsarginis akinis.“ Taip pat nurodoma, kad dujokaukės yra 4 dydžių, kurie skaitmenimis pažymėti ant dešiniojo kaukės skruosto: „(1) didelėms galvoms, (2) vidutinėms galvoms, (3) mažoms galvoms ir (4) labai mažoms galvoms“; *Dujokaukė R. S. C.*, Kaunas: Krašto apsaugos ministerijos Kariuomenės štabo spaudos ir švietimo skyrius, 1936.

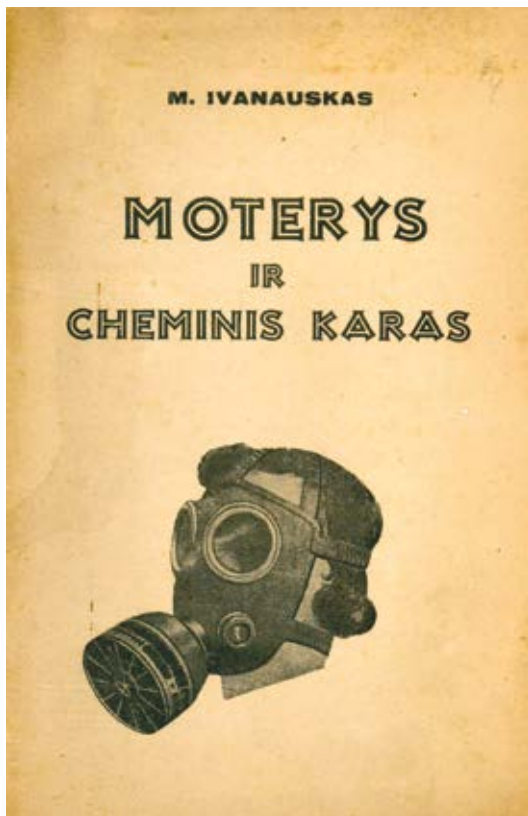
34 „Slėptuvėms įrengti taisyklės“, in: *Vyriausybės žinios*, 1936 08 04, Nr. 543/3777.

35 „Slėptuvėms rengti taisyklės“, in: *Vyriausybės žinios*, 1939 06 05, Nr. 647/4720.

36 „Kur ir kaip bus statomos priešlėktuvinės slėptuvės“, in: *Darbas*, 1936 08 08, Nr. 86; „Naujai statomuose namuose turės būti toliau įrengiamos slėptuvės. Paskelbtos naujos taisyklės slėptuvėms įrengti“, in: *Lietuvos aidas*, 1939 06 07, Nr. 280.

37 LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 552; LCVA, f. 6, ap. 1, b. 42; LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 736.

Už nuorodas, patvirtinančias slėptuvių įrengimo faktus, dėkoju kolegai Vaidui Petruiliui.

15.
Mikalojaus Ivanausko
brošiūros *Moterys ir cheminis
karas* viršelis, 1936

The cover of *Women
and Chemical Warfare*,
a brochure cover by Mikalojus
Ivanauskas

Šioms reikmėms numatyta pritaikyti ir nebenaudojamus pastatus su tvirtomis sienomis; pavyzdžiui, bendro naudojimo priešdujinę slėptuvę planuota įrengti vietoj Šančių šaldytuvo³⁸. Nuo 1938 m. suaktyvėjęs privačių asmenų susirūpinimas savo ir artimųjų saugumu sutapo su įstatymiškai patvirtintu reikalavimu įrengti slėptuves naujai statomuose arba rekonstruojamuose namuose: 1938 m. leidimas įrengti slėptuvę name K. Donelaičio g. 14–16 duotas Emilijai Bliūdžiūtei³⁹; tais pačiais metais architektas Romanas Steikūnas suprojektavo vieno aukšto namuką Nemuno g. 8 su slėptuve sklypo viduryje⁴⁰; 1940 m. slėptuvę numatė ir Bronius Elsbergas, projektuodamas Donato Šukevičiaus gyvenamojo namo K. Donelaičio g. 12 perstatymą⁴¹;

38 Kauno regioninis valstybės archyvas (toliau – KRVA), f. 218, ap. 1, b. 1231.

39 KRVA, f. 218, ap. 2, b. 1098.

40 KRVA, f. 218, ap. 2, b. 5257.

41 KRVA, f. 218, ap. 2, b. 1095.

1940 m. sausio 12 d. Miesto statybos komisijos leidimą įrengti slėptuvę vietoj gyvenamojo kambario Lilijos Vaišvilienės namuose K. Donelaičio g. 14b gavo architektas Jokūbas Peras⁴² ir t. t.

Visa ši faktų dėlionė, į kurią įsiterpia dailės kūriniai bei marginalinė vizualinė produkcija – nuo įvykiui prisiminti skirtos nuotraukos iki techninių instrukcijų iliustracijos ir spaudos reklamos, liudija, kad Lietuva rimtai rengėsi moderniam pasauliniam karui, kurio simboliais amžininkų sąmonėje tapo tankas, lėktuvas, bomba, sprogimas ir dujokaukė. Modernaus karo vaizdinį atspindėjo ir skleidė visuomenėje ne tik vietinių autorių bei verstiniai politiniai tekstai, reportažai iš karo veiksmų laukų ir civilinės gynybos instrukcijos, bet ir vaizdai, pirmiausia dideliais tiražais sklidusios periodinės spaudos iliustracijos, viešojoje erdvėje matomi plakatai, masinių renginių dekoracijos, reklama. Iš masinio vartojimo vizualinės produkcijos dujokaukės motyvas perkeliavo į tapybos bei grafikos kūrinius, kuriuose įgijo modernaus karo simbolio statusą ir priminė apie tokio karo, galimai įtrauksiančio ir Lietuvą, augančią grėsmę.

Gauta ——— 2020 01 13

Literatūra

- Bikulčius Vytautas, „Dagys iš ekslibrio, arba amžinas Paryžiaus nesusitaikėlis“, in: *Metai*, 1992, Nr. 4, p. 90–106.
- Birzinas Jonas, *Būsimasis pasaulio karas*, Kaunas: Uola, [1933].
- Cervantes Saavedra de Miguel, *Išmoningasis idalgas Don Kichotas iš La Mančos [El ingenioso hidalgo don Quijote de la Mancha]*, t. 1, iš ispanų k. vertė Pulgis Andriušis, vertimą redagavo Aleksys Churginas, Kaunas: Valstybinė leidykla, 1942.
- Cervantes Saavedra de Miguel [Servantesas], *Išmoningasis idalgas Don Kichotas iš La Mančos*, t. 1, [vertėjas nenurodytas], Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959.
- Cohen Jean Louis, *Architecture in Uniform. Designing and Building for the Second World War*, Canadian Centre of Architecture: Éditions Hazan, Paris, 2011.
- Drėmaitė Marija, *Progreso meteoras*, Vilnius: Lapas, 2016.
- XX metų Lietuvos nepriklausomybei paminėti ketvirtąjį rudens dailės jubiliejinę paroda*: Katalogas, Kaunas: LDS, 1938.
- Dujokaukė R. S. C.*, Kaunas: Krašto apsaugos ministerijos Kariuomenės štabo spaudos ir švietimo skyrius, 1936.
- Grigoravičienė Erika, *Žibuntas Mikšys*, Vilnius: artseria, 2013.
- Grinius Jonas, „Ketvirtąjį rudens dailės paroda. Jubiliejiniams metams paminėti“, in: *XX amžius*, 1938 12 10 (Nr. 281).
- Haran Barnaby, *Watching the Red Dawn. The American Avant-garde and the Soviet Union*, Manchester University Press, 2016.
- Hispanus [Eretas Juozas], *Strategija ties Madridu*, Kaunas: Žaibas, 1939.
- Jankauskas Vidmantas, „Motuza-Matuzevičius Boleslovas Adomas“, in: *Lietuvos dailininkų žodynas*, t. 3: 1918–1944, sud. Lijana Šatavičiūtė-Natalevičienė, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2013, p. 274.
- Jankevičiūtė Giedrė, *Dailė ir valstybė: dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje, 1918–1940*, Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 2003.
- Jankevičiūtė Giedrė, *Lietuvos grafika. The Graphic Arts in Lithuania. 1918–1940*, Vilnius: E. Karpavičiaus leidykla, 2008.
- Jankevičiūtė Giedrė, *Po raudonąja žvaigžde. Lietuvos dailė 1940–1941*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2011.
- Klaviņš Eduards, „Patriotic Rhetoric and the Grim Realities of the First World War in Latvian Art: the Case of Jāzeps Grosvalds“, in: *Dailės istorijos studijos / Art History Studies*, t. 5: *Art and Artistic Life during the Two World Wars*, sud. Giedrė Jankevičiūtė, Laima Laučkaitė, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2012, p. 161–175.
- Klaviņš Eduards, *Džo. Jāzepa Grosvalda dzīve un māksla*, Rīga: Neputns, 2006.
- „Kur ir kaip bus statomos priešlėktuvinės slėptuvės“, in: *Darbas*, 1936 08 08, Nr. 86.
- Pyragius Jonas, *Ką kiekvienas turi žinoti apie priešlėktuvinę apsaugą*, Kaunas: Lietuvos aero klubo leidinys, 1934.
- „Priešdujinių ir priešaviacinio apsigynimo propaganda“ [žinutė], in: *Karys*, 1933, Nr. 1, p. 17.
- Ramonienė Dalia, *Justinas Vienožinskis*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2004.
- R-as A., „Apie priešlėktuvinį ir priešdujinį miestų apsigynimą“, in: *Savivaldybė*, 1933, Nr. 5, p. 3–4.
- Maurice Rickards, *The encyclopedia of ephemera. A guide to the fragmentary documents of everyday life for the collector, curator, and historian*, red. Michael Twyman, London: The British Library, 2000, p. 243.
- „Naujai statomuose namuose turės būti tuojau įrengiamos slėptuvės. Paskelbtos naujos taisyklės slėptuvėms įrengti“, in: *Lietuvos aidas*, 1939 06 07, Nr. 280.
- Vaičėnonis Jonas, „Lietuvos kariuomenės modernizacija (1926–1939)“, in: *Darbai ir dienos*, 2001, t. 21, p. 131–176.
- Vienožinskis Justinas, „Meno kritika ar profanacija?“, in: *Naujoji Romuva*, 1939, Nr. 1, p. 13–15.

Summary

The Image of Gas Mask in the Lithuanian Visual Culture of the 1930s: The Premonitions of War

Giedrė Jankevičiūtė

Keywords: gas mask; graphic art; iconography; premonition of war; Lithuania; poster; propaganda.

The paper was inspired by the need to acknowledge and identify the signs of war in the Lithuanian art of the 1930s. In order to keep the specificity of art historical research in view, the research is narrowed down to the visual artefacts of various kinds and purposes—from paintings (Justinas Vienožinskis) and graphic prints (Mečislovas Bulaka, Jonas Kuzminskis, and Žibuntas Mikšys) to the mass-produced press illustrations, posters, adverts, and decorations. The paper analyses historiographically lesser known artworks, including the posters by Vytautas Jurkūnas, Boleslovas Motuza and Liudas Vilimas, and the examples of imported art (lithographs by Louis Lozowick as well as foreign photography). The research material leads to the conclusion that Lithuania was preparing for a modern warfare which, similarly to the situation in the neighbouring countries, was widely associated with new types of weapons; tanks, planes, bombs and gas masks were regarded as symbols of the upcoming war. The image of modern warfare was reflected and disseminated not only via political texts of both local and foreign authors, reports from war zones, civil defense instructions, but also by images, primarily mass-printed press illustrations, public posters, event decorations, and advertisements. From a product of mass visual consumption, the motif of a gas mask got transposed onto paintings and graphic art where it acquired the status of the sign of modern warfare and acted as a premonition for the war that was about to engulf Lithuania.